

מציאות דו-לאומית מול מיתולוגיה לאומית: מותו של פתרון שתי המדינות

אילן פפה

ולקבוצות האתניות השונות של יהודים בישראל, יהיו אשר יהיו. או – מה שסביר יותר – שהמבנה יישאר כפי שהוא עכשיו: מבנה פוליטי המפר את כל ההבטחות שניתנו ב"הצהרת העקרונות", ומשקף רק את מאזן הכוחות הנוכחי בין ישראל לפלשתינים ובתוך שתי החברות.

מאזן הכוחות במציאות שנוצרה אחרי אוסלו

כשיו ברור שיש להפריד בין הסכם אוסלו, כמסמך, או כתכנית, לבין אוסלו כמציאות, או כתהליך. תכנית אוסלו נהגתה על-ידי ישראלים המשתייכים לשמאל הציוני, חברי תנועת העבודה, שקיבלו מנדט לחרוג מהעמדות המסורתיות של התנועה ולנסות להגיע להסכם עם אש"ף שיהיה מבוסס על פתרון שיתקבל על דעת המפלגות הציוניות, המצויות משמאל לתנועת העבודה. נציגים אלה למשא-ומתן נפגשו עם קבוצת חברים פרגמטיים מהדרג השני של אש"ף, ששכן אז בתוניס. הנציגים הפלשתיניים באו לאוסלו על בסיס ההחלטות שנתקבלו בוועידה ה-18 של המלי"פ (המועצה הלאומית הפלשתינית), שקיבלה את עקרון החלוקה כבסיס לפתרון הסכסוך.¹ השלמה זו נבעה מכך שאש"ף הכיר בחוסר יכולתו לכפות הסכם שיתבסס על הקמתה של מדינה ערבית חילונית בכל שטחה של ארץ-ישראל המנדטורית לשעבר.

ובכל זאת, עדיין היה זה אש"ף הנאמן ל"זכות השיבה" של הפליטים הפלשתיניים, ומחויב להקמתה של מדינה פלשתינית עצמאית לכל דבר, שבירתה ירושלים, לצדה של ישראל, וללא התנחלויות יהודיות. אולם עמדות אלה היו – זו הפעם הראשונה בתולדות אש"ף – עמדות שניתן

במאמר זה תיבחן שאלת המדינה הפלשתינית מול המציאות שנוצרה אחרי אוסלו. המסקנה היא שתהליך אוסלו הצליח להנמיך במידה ניכרת את התקוות לפתרון של שתי מדינות לשאלה הישראלית-פלשתינית, ומוצע בזה, כתחליף, להקים מדינה דו-לאומית בין הירדן ליס.

על פתרון שתי המדינות אבד הכלח, בגלל מאזן הכוחות הקיים כיום בין ישראל לפלשתינים. מעמדה העדיף של ישראל במאזן כוחות זה אפשר לה להכתיב את ביצועו של הסכם אוסלו בצורה שתמנע את הקמתה של מדינה פלשתינית אמיתית וריבונית. פתרון שתי המדינות, שנרמז אולי בהצהרת העקרונות, הפך למבנה פוליטי הכולל מדינה – ישראל, וגוף פוליטי נחות יותר – האוטונומיה הפלשתינית.

בחלקו השני של המאמר תוצג הטענה שמבנה פוליטי זה, שגובש בתהליך אוסלו, לא יוכל להכיל בקרבו את המציאות הדו-לאומית של ישראל ופלשתיין, ואף לא את המרקם הרב-אתני של החברה הישראלית, או את תפוצתם הגיאוגרפית של הפלשתינים, למרות שנתקבל על דעתם של רוב הישראלים ושל אנשים בכירים ברשות הפלשתינית. זהו מבנה שלא ייצג את השאיפות של כל מרכיבי החברה היהודית בישראל, ולעניין זה – גם לא את כל המרכזים הגיאוגרפיים של הפלשתינים. המבנה הפוליטי שנוצר אחרי אוסלו יכול אפוא להתפתח למבנה שינסה לתת מענה לשאיפותיהם של הפלשתינים בכל מקום בו הם נמצאים

ד"ר אילן פפה הוא מרצה בכיר במחלקה למדע המדינה באוניברסיטת חיפה, והמנהל האקדמי של המכון לחקר השלום בגבעת חביבה. ספריו האחרונים הם: *The Making of the Arab-Israeli Conflict, 1948-1951* (New York: The Israel/Palestine Question (London 1999).

¹ הוועידה ה-18 התכנסה ב-28 באפריל 1987 באל-ג'יר, ואחריה נתקבלה "הכרזת העצמאות" ב-15 בנובמבר 1988.

מסמליות גרידא – היה ההכרה בזכותה של הרשות הפלשתינית לשלוט בשטחים אלה.

אבל השלמתם של הפלשתינים עם המסגרת של שלב הביניים נעשתה – יותר מכל דבר אחר – בגלל ההבטחה שנכללה בסעיף משנה 3 של סעיף 5 להסכם. לא רק לשאלת הפליטים ומעמד ירושלים היתה חשיבות, אלא אש"ף קיווה שהוא יוכל להעלות במשא-ומתן העתידי את סוגיית המעמד המלא של מדינה. כל שלוש הסוגיות קשורות לתוצאות מלחמת 1948: מלחמה שעיצבה מבחינות רבות את הזהות הלאומית החדשה של הפלשתינים והכתיבה את סדר-היום הלאומי שלהם.² אש"ף חב את קיומו לציבור פלסטי 1948, וטעם קיומו היה מאז ומתמיד תיקון העוול שנגרם ב-1948, ולא רק חיסול הכיבוש הישראלי ב-1967 (זו היתה משימה משנית בלבד).

למרות שהבטחות אלה חבויים באחד מסעיפי המשנה, עצם הכללתן בהסכם אוסלו היא הישג של אש"ף. לבד מן העובדה שהארגון זכה להכרה מצד ישראל, בפעם הראשונה בתולדותיו, אש"ף זכה גם בנכונות מצד ישראל לשאת ולתת על שלוש סוגיות הנראות בעיניו כלב-לבו של הסכסוך: גורל הפליטים, עתידה של ירושלים והקמת מדינה פלשתינית. הישראלים, ברוב פיקוחותם, הוסיפו לסוגיות האלה סוגיה מ-1967 – את סוגיית ההתנחלויות – נושא שנוי במחלוקת ורגיש מאוד בעיני ציבור הבוחרים בישראל, שהיה מעוניין לדחות את הדיון בה ככל האפשר. אולם במסמך הודגש שלישית יש זכות וטו על פריצת-דרך זו – היא התנתה את השתתפותה במשא-ומתן כזה ביישום מוצלח, ובדרכי שלום, של הסכם הביניים. "בדרכי שלום", כלומר, בצורה שתספק את תפיסת הביטחון של ישראל, ומשום כך יהיה שלב זה בפיקוחם ובביצועם של קצינים ישראלים בכירים.

אוסלו בשטח, אוסלו כההליך, היה שונה מאוד מאוסלו המסמך. בסדרה של הסכמים,³ שהוכתבו על-ידי הקצינים הישראליים, ומול צוות פלשתיני שחסר כל מומחיות מקצועית בעניינים משפטיים ואסטרטגיים, דומה שיעדי הביניים של מסמך אוסלו נעשו הבסיס להסדר הקבע הסופי של הסכסוך. סדרה של פעולות מצד ישראל, או, בעיני מי שרוצה לראות אותם כך – סדרה של ויתורים פלשתיניים – הפכו כל משא-ומתן עתידי על מעמד הקבע של השטחים, או בשאלות הפליטים וירושלים, להליך לא מעשי ועקר.

הההליך ביטל אחדות מההבטחות העקרוניות שנעשו במסמך אוסלו. בסעיף משנה 7 לסעיף 31, נאמר: "ישום צד לא ייזום ולא ינקוט כל צעד שיסנה את מעמדן של הגדה המערבית ורצועת עזה עד לסיום המשא-ומתן על הסדר הקבע". מ-1994 ואילך החלה ישראל בבנייה, כולל גדרות גבול, שהתוותה את חלוקתה של הגדה המערבית עוד לפני פתיחת כל משא-ומתן.

בכל אחד מההסכמים השונים שנחתמו אחרי אוסלו תורגמה עדיפותה של ישראל במאזן הכוחות למציאות בשטח. הדבר בא לידי ביטוי בכל תחומי החיים המאפשרים לישראל להשיג השפעה באמצעים אלימים: מעצרים, מאסרים, הריסת בתים וכדומה. אבל הדבר בולט לעין במיוחד בהמשך מדיניות ההתנחלות יותר מאשר בכל נושא אחר. הפקעת קרקעות נרחבת והרחבת יישובים נעשו במשך ארבע שנות שלטון מפלגת העבודה.

לשאת ולתת עליהן, ולא רק תפיסות נשגבות של אידיאולוגיה לאומית. פרגמטיזם חדש זה צמח בעקבות היעלמה של ברית-המועצות כמעצמת-על שתמכה באש"ף, צמצום הסיוע הכספי של הסעודים בגלל עמדתו הניטרלית של אש"ף במלחמת המפרץ, והדעיכה הכללית של כוכבו של אש"ף בעולם הערבי בדרך כלל ובפלשתיין בפרט, אחרי סילוקו מלבנון ב-1982.

כמו שקרה לאחר הכרזת העצמאות של אש"ף, בנובמבר 1988 (החלטות הוועידה ה-19 של המליץ), כך גם ב-1993 – המהלך הונע על-ידי הצלחתה של האינתיפאדה לגייס תמיכה ציבורית בארץ-ישראל ומחוץ לה, ברמה ובהיקף שתנועת הגרילה של אש"ף לא הצליחה לגייס כמותם בעבר. אבל יותר מכל דבר אחר, היה זה חלק מתהליך ארוך, שתחילתו ב-1974, שהפך את אש"ף לגורם פרגמטי על בימת המזרח התיכון – המקווה להשיג את יעדיו, כמו כל גורם אחר באזור, בעזרת תמהיל של כוח ודיפלומטיה. ולבסוף, אפשר לשער שגם הבחירות בישראל ב-1992, שבהן עלתה לשלטון מפלגה שהכריזה על נכונות לפנות שטחים כבושים, עודדו משא-ומתן כזה. מסמך אוסלו ייצג אפוא את נקודת המפגש בין רצונה של ישראל בפשרה טריטוריאלית לבין נכונותו של אש"ף לפתוח במשא-ומתן לשלום – אבל בשום פנים לא לסיים אותו – בפשרה כזאת.

על אף הרקע הלא-נורח שעליו ניהל אש"ף את המשא-ומתן, ולמרות עמדתה העדיפה של ישראל במאזן הכוחות בין שני הצדדים, פתחה אוסלו צוהר הזדמנויות משמעותי לפני מנהיגי התנועה הלאומית הפלשתינית. "באוסלו", אנו מתכוונים ל"הצהרת העקרונות" שהושגה כהסכם מחייב ב-13 בספטמבר 1993, על מדשאת הבית הלבן. בסעיף משנה 3 לסעיף 5 מההסכם, הובטח ששלושה נושאים יידונו במשא-ומתן העתידי, אחרי היישום המוצלח של שלב הביניים בין הצדדים: שאלת ירושלים, גורל הפליטים הפלשתינים ובעיית ההתנחלויות היהודיות בשטחים הכבושים. נוסף על כך, הסעיף מאפשר לכל צד להעלות כל נושא אחר לדיון, בהסכמת הצד השני.

הווייתור העיקרי של אש"ף היה ההשלמה עם הקשר בין יישום מוצלח של תקופת הביניים לבין המשא-ומתן על מעמד הקבע של השטחים ושלוש הנושאים הנזכרים. במסמך נקבע מה יקרה בתקופת הביניים: נסיגת ישראל מעזה ומיריחו, ולאחר מכן העברה הדרגתית של סמכויות אזרחיות שונות מישראל לאש"ף, ובסופו של דבר פינוי כל הערים ומרכזי האוכלוסייה הפלשתיניים. בסופה של התקופה יחלו השיחות על הסדר הקבע.

הסכם ביניים זה הוכתב על-ידי הישראלים והותאם לתפיסת הביטחון שלהם. יתר על כן, ההסכם ייצג את התפיסה של ישראל לגבי טיב הסכסוך ומהותו. ההסכם עסק רק בבעיות שנוצרו עקב מלחמת ששת הימים, כאילו זו היתה השנה שהעניקה לסכסוך את צורתו, וכל מה שקדם לה אינו רלוונטי לפתרון הסכסוך בדרכי שלום. שלב הביניים הביא לסיום שליטתה של ישראל על חייהם של פלשתינים רבים. הוא לא כלל שום התייחסות לסכסוך כפי שהוא נתפס בעיני הפלשתינים: לא הציע פתרונות לפלשתינים שנעקרו וגורשו מבתיהם ואיבדו את פלשתיין ב-1948. ויתור זה של הפלשתינים נשען גם על סמלי ריבונות פלשתינית בכל שטח שפינתה ישראל, והחשוב שבהם, שחרג

² סוגיות אלה הוכרו כב" סיס לשלום בהחלטת העצרת הכללית של האו"ם מס' 194 IV שנת-קבלה ב-11 בדצמבר 1949. ראה: Ilan Pappé, *The Making of the Arab-Israeli Conflict, 1947-1951*, (New York, 1992), pp. 195-202.

³ אלה היו, לפי סדר הזמ"נים: ההסכם על רצועת עזה ויריחו, שנחתם ב-4 במאי 1994. אחריו בא ההסכם על העברה מכו"נה של סמכויות וא"חריות (בין ישראל לאש"ף) שנחתם ביום 29 באוגוסט 1994. אחריו כן הסכם "אוסלו ב": הסכם ביניים בין ישראל לפלשתינים שנחתם ב-28 בספטמבר 1995. להסכם זה צורפו שבעה נספחים שעסקו, בין היתר, בהיערכות מחדש, בבחירות אצל הפלשתינים, ביחסים הכלכליים ובשיתוף-פעולה בענייני ביטחון. להסכם זה צורפו תשע מפות המחלקות את שטחי הגדה המערבית לשטחים א', ב' ו-ג', שבהתאם להם נקבעה רמת הנוכחות של ישראל אחרי ההיערכות מת-דש. המפה האחרונה הגדירה את נסיגת ישראל אל מחברון. הסכם זה נחתם רק ב-17 בינואר 1997, תחת הכותרת "פרטיכל לאישור ההיערכות מחדש בחברון".

מהלכים אלה עמדו בסתירה לרוח אוסלו ולהתחייבות המפורשת להקפיד את הרחבת ההתנחלויות שניתנה על ידי ראש-הממשלה המנוח, יצחק רבין. ממשלת העבודה השקיעה 46 מיליון דולרים באוכלוסיית המתנחלים בשטחים הפלשתיניים הכבושים, שמנתה כ-144 אלף נפש (הרבה יותר ממה שהשקיעו קודמיה, בממשלת הליכוד). עד 1996 גדלה אוכלוסיית המתנחלים בגדה המערבית ב-48 אחוזים, וברצועת עזה – ב-62 אחוזים.⁴ כל הצעדים האלה הפכו את פינויים של המתנחלים לדבר בלתי מעשי עוד יותר מאשר קודם לכן. זו היתה הפרה נוספת של מסמך אוסלו, נוסף על הפיכת השיחות על מעמד הקבע לדבר בלתי אפשרי.

בסעיף משנה 8 לסעיף 31 להסכם, נקבע כי "שני הצדדים רואים את הגדה המערבית ואת רצועת עזה כיחידה טריטוריאלית אחת, ששלמותה וחוקיה יישמרו כפי שהם בשלב הביניים". שום דבר מכל זה לא בוצע בשטח. סדרה של כבישים עוקפים ומנהרות ביתרו את השטחים ויצרו מפה מדומה של גדה מערבית יהודית מעל הגדה הפלשתינית – ויותר מאשר במובן אחד. לא זו בלבד שהיהודים התגוררו לצד הפלשתינים, אלא מעליהם, או שחפרו מנהרות מתחתיהם. ההתנחלויות היהודיות הקטנות מחוברות עכשיו להתנחלויות הגדולות יותר ולישראל גופא ברשת של כבישים מהירים. הפלשתינים החיים בשטחים המוקפים בגושי התנחלויות יכולים לנוע רק בקושי רב, דרך סדרה של מחסומי צבא, אם בכלל. סלילת הכבישים, הפירת המנהרות והקטנוציצה של הגדה המערבית (בהמשך נרחיב את הדיבור על עזה ועל אוסלו) היו "אוסלו התהליך". סידורים אלה לא שאבו את הלגיטימיות שלהם מהצהרת העקרונות, אלא מהסכמים שונים שנחתמו בין ישראל ליצר החדש של אוסלו: הרשות הפלשתינית. ימים יגידו אם הרשות תפסה את מקומו של בלתי הפיכה. לישראל יש עכשיו אישור למעשיה מטעם מנהיגות מוכרת של התנועה הלאומית הפלשתינית.

פלשתינים הנוסעים מחלק אחד של הגדה המערבית לחלק אחר, או משטחים בשליטת הרשות הפלשתינית לעבודה בישראל, מיטיבים לראות, יותר מכל אדם אחר, את דפוסי ההמשכיות בין המציאות שקדמה לאוסלו למציאות שנוצרה אחריה. ההתנהגות הגרועה והקשיחות של החיילים והשוטרים הישראליים במחסומי הדרכים ובשטח ישראל המחישו שהגדה המערבית הפכה לבנטוסטון, ולא יותר מכך. הכובשים ניצבים עדיין ליד מחסומי הדרכים, ויש ביכולתם להעליב ולפגוע – פיזית ונפשית – בכל מי שנופל לידיהם למשך זמן מסוים בנקודות מפגש אלה בין ישראל לפלשתיין, והזמן הזה תמיד ארוך מאוד.

גם זו הפרה של הסכם אוסלו, לבד מהמשך הכיבוש. בסעיף משנה 1 לסעיף 10 נקבע שיהיה מעבר בטוח בין הגדה המערבית לרצועת עזה, לתנועת אנשים, כל-ירכב וטובין. בפסקה ב' נקבע שישראל תבטיח את המעבר של אנשים ותחבורה בשעות האור (מזריחת החמה עד שקיעתה), או כפי שיוסכם אחרת על-ידי הוועדה המשותפת, ובכל מקרה לא פחות מעשר שעות ביום.

הוראה זו הופרה לא רק בנוגע למעבר בין רצועת עזה לגדה המערבית, אלא גם בתוך הגדה המערבית עצמה. הדבר בא לידי ביטוי במתח השורר בין התחום לתפקוד. הישראלים מכתיבים את התחום, ולפלשתינים יש מספר תפקידים. נוסחה זו היא שעטנו של שתי תכניות שלום ישראליות: תכניותיהם של יגאל אלון ושל משה דיין. שתי התכניות הוצגו בשנות השבעים. אלון שאף להגיע לפשרה טריטוריאלית עם הירדנים, על סמך ההתפלגות הדמוגרפית בשטחים. דיין הציע לחלק את תפקידי השלטון בין ישראל לירדן – ישראל תעסוק בעיקר בצד הביטחוני בגדה המערבית, והירדנים יעסקו בכל היתר. שתי גישות אלה – כשהפלשתינים מחליפים את בית המלוכה האשמי כצד להסכם – הן הבסיס להצעות הנוכחיות להסדר הקבע שהוצעו על-ידי ממשלות העבודה והליכוד כאחת במציאות שנוצרה אחרי אוסלו.

אבל בתחום התפקידים, לא הרחיק תהליך אוסלו לכת. תפקידיהם של הפלשתינים מוגבלים לניהול פנימי של חיי היומיום בשטחי הרשות. הם מעוטרים בכל מיני סמלים המהווים תחליף לריבונות אמיתית: דגלים, יחידות, שמות ותארים כמו למשל "הדואר הפלשתיני", וכדומה. זה מה שהפלשתינים מכנים "הרבה 'סלאטה' (כבוד) בלי 'סולטה' (סמכויות)".

אבל מציאות חדשה זו אינה רק המשך של המציאות הישנה, אלא שהיא לובשת דפוסי חיים חדשים המסבירים מדוע היו רבים כל כך מהתושבים החיים בגדה המערבית וברצועת עזה שותפים מרצון לתהליך במשך זמן רב, למרות חסרונותיו המרובים מבחינתם. את היתרונות שהובטחו בהסכם אפשר לראות בצורה חיה יותר בעזה. הרצועה לא בותרה כמו הגדה המערבית. הפרדתה מהגדה המערבית היתה בין כה וכה מציאות שהשלימו אתה, כהסדר שיתקיים זמן רב, אפילו אם אוסלו המסמך יבוצע ככתבו וכלשונו, או בהתאם לפרשנות פרו-אש"פית. בגלל שלמותה הטריטוריאלית היחסית של רצועת עזה, ביטולו של הכיבוש הישראלי הישיר הורגש בה תחילה. לא עוד עוצר, לא עוד פריצות לבתים באישון לילה ולא עוד הטרדות בכבישים. הלילות ושעות הערב חזרו והיו לנחלת הציבור. חלפה יותר משנה עד שהטלות הסגר החוזרות ונשנות⁵ וההגבלות המחמירות על תנועה מחוץ לרצועה החדירו לתודעה שאוסלו התהליך הפך את רצועת עזה לכלא אחד גדול עם דגל פלשתיני בתוכו וחיילים ישראלים על הגדרות. כפי שצוין לעיל, ההגבלות על התנועה מנוגדות לסעיפים שונים במסמך אוסלו. הן מהוות גם הפרה של סעיף 33 מאמנת גינה הרביעית משנת 1949, בדבר ההגנה על אזרחים בימי מלחמה.

מדוע זכה תהליך אוסלו לתמיכה רחבה כזאת משני הצדדים, לפחות עד 1996? לגבי הצד הפלשתיני, יש לזכור שהמציאות של אוסלו סיפקה עבודה לפלשתינים רבים במנגנונים השונים שהוקמו להסדרת החיים בשטחי הרשות הפלשתינית. מעסיקים אלה הפכו לתומכים העיקריים של ההסכם בצד הפלשתיני. יש להם אינטרס מוקנה לשמור על הסטטוס קוו.

בצד הישראלי, אוסלו הוצגה בשיח הציבורי ובאמצעי התקשורת האלקטרונית, לפחות עד בחירתו של נתניהו, כתהליך שלום. בישראל הושקעו מאמצים רבים לשדר את

⁴ "דוח המעקב אחרי ההתנחלויות" מס' 8 (שלום עכשיו, ירושלים, 31 ביולי 1996).

⁵ הם נומקו בדרך כלל, אבל לא תמיד, בהתקפות החמאס בתוך ישראל. לעיתים ננקטו כאמצעי זהירות לפני חגים יהודיים. מאז אוסלו היו 15 תקופות של סגר, שהסתכמו ב-109 ימים.

המסר הזה – שיש התקדמות. העוינות האלימה של הימין הציוני כלפי אוסלו חיצקה את אמונתם של ישראלים רבים שהם מגנים על תהליך שלום אמיתי מפני אויביו. ולבסוף, בשיח הבינלאומי, ובייחוד האמריקני, הסכמי אוסלו, או בקיצור "אוסלו", היה שלום.

קו ואדיס – פלשתין שאחרי אוסלו וישראל?

בחלקו הראשון של המאמר הראינו שאוסלו, כמציאות וכתהליך שלום, שונים מאוד מהמסמך שנחתם ב-1993. אין טעם לנסות ולגלות אם הכוונה היתה שכן יהיה, או שמא היה זה תהליך שלום "שירד מן הפסים". החשוב הוא שהסכם אוסלו שינה את פניו והפך למעין כיבוש עקיף, בזכות ברית בין ממשלת ישראל למגזרים שונים ברשות הפלשתינית. בכל ההסכמים שנועדו להפוך את אוסלו מ"הצהרת עקרונות" למציאות, הכתיבה ישראל הסדרים שרוקנו מתוכן כל משאומתן על הסדר הקבע.

תכתיבים אלה נעשו על-ידי ממשלותיה הקודמות והנוכחיות של ישראל. הם זוכים לתמיכה רחבה בציבוריות היהודית.⁶ למעשה, כפי שהתברר בבחירות האחרונות ב-1996, רוב המצביעים היהודים בישראל מוכנים לכפות את מציאות אוסלו בתנאים קשים עוד יותר, כאלה שהוצעו על-ידי הליכוד. לאמיתו של דבר, זהו כוח המשיכה הגדול ביותר של תהליך אוסלו בעיני הישראלים. הוא קוסם גם למרכז הפוליטי. מיד אחרי הבחירות ב-1996 העיר יוסי ביילין שהוא סבור כי העבודה והליכוד יכולות למצוא מכנה משותף לעשיית שלום (הארץ, 4.6.96).

מצע משותף לשלום הוא הדרך הטובה ביותר בשביל מפלגות פוליטיות, כמו הליכוד והעבודה, להימנע מהסתמכות יתר על מפלגות שוליים אידיאולוגיות. מבט חטוף במצעים של שתי המפלגות אכן מגלה חפיפה ניכרת בשאלת אוסלו. העבודה מציעה שבהסכם השלום הסופי לא תפונה אפילו אחת מההתנחלויות היהודיות בגדה המערבית וברצועת עזה, ושרובן יישארו בריבונות ישראל. העבודה והליכוד תובעות שירושלים תישאר מאוחדת, בשלטון ישראל. בעמדותיהן הרשמיות הן נבדלות ביניהן בשאלת מעמד המדינה של הפלשתינים, אבל במציאות שתייהן מציעות לפלשתינים דבר-מה הרחוק מלהיות מעמד של מדינה נורמלית.

מידת ההסכמה השוררת במרכז המפה הפוליטית ניכרת מתוך מסמך איתן-ביילין.⁷ מסמך זה נועד להיות בסיס לממשלת אחדות לאומית בישראל. ביילין מצוי כביכול באגפה השמאלי מפלגת העבודה, ואיתן נחשב למי שנמצא באגף הימני של הליכוד. ובכל זאת מצאו השניים שקל למדי להסכים שיש להציג לפלשתינים תכתיב בכל הנוגע לקווי ההסדר הנוכחי של הבעיה הפלשתינית. בהסכם זה יישארו כמעט כל ההתנחלויות בשליטת ישראל ובריבונותה; ירושלים תישאר מאוחדת תחת שלטון ישראל, וישראל תהיה אחראית לביטחון על נהר הירדן. אין זכר לפתרון כלשהו לבעיית הפליטים, אבל יש הסכמה שתינתן

לפלשתינים מראית פנים של מדינה בשטחים שיישאו בשליטתם.

חזון זה הופיע תחילה במסמך אבו מאזן-ביילין.⁸ בפברואר 1996 ניהל מחמוד עבאס, הידוע כאבו מאזן, משאומתן חשאי עם ביילין. השניים הציגו לערפאת, ואחר כך לשמעון פרס, שהיה אז ראש-ממשלת ישראל, הסכם שכלל הכרה במדינה פלשתינית בלי צבא, המשך השליטה של ישראל על רוב המתנחלים היהודים, שליטה של הפלשתינים בבקעת הירדן החל משנת 2007, והרחבת השליטה העירונית של ישראל בירושלים, כאשר מספר שכונות, דהיינו: אבר-דיס, יהיו בשליטת הרשות הפלשתינית. הסכם זה פירושו שחבר בכיר ברשות הפלשתינית שוכנע להסכים לתכנית שתהפוך את פלשתין לבנטוסטון, המשתרעת על פחות מ-55 אחוזים משטחי הגדה המערבית ו-60 אחוזים משטחי רצועת עזה; עם בירה-זוטא באבר-דיס, בלי שום פתרון לבעיית הפליטים ומבלי להוריד שום התנחלות יהודית.

מסמך ביילין-איתן מוכיח אפוא שהישראלים יודעים כבר מה הם רוצים כהסדר קבע – שאיפה המשותפת לרוב היהודים, ונראית כתוצאה האפשרית היחידה לתהליך השלום של אוסלו. כל מה שהושג עד כה בתהליך אכן מלמד שזו תהיה התוצאה הסופית של אוסלו: בנטוסטון בפיקוח ישראלי.

אולם לאיתן ולביילין היה חזון משותף נוסף, שאולי לא יעניין את רוב הישראלים, אבל אין ספק שהוא מהווה הסבר לכוחות הכלכליים שפעלו מאחורי אוסלו, וחוצה גבולות לאומיים. חלק מהחזון הזה הוא הנהגת כלכלת שוק חופשי קפיטליסטית, הן בישראל והן בפלשתין. לפי הסכמי פריס שנחתמו ב-1994,⁹ שהם המרכיב הכלכלי של הסכמי אוסלו, יהיו ישראל ופלשתין יחידה כלכלית אחת. אפשר לעמוד על כך מתוך הקשר בין יחידות המכס ומהצורה שבה מופעלת מדיניות של מיסוי משותף. איחוד זה יובטח על-ידי ההחלטה לדחות כל משאומתן של ממש על הנהגת מטבע פלשתיני. יתר על כן, ההסכם מעניק לישראל זכות וטו על כל תכנית פיתוח שתוצע על-ידי הרשות הפלשתינית. המשמעות היא, שהמדיניות המוניטרית ומדיניות הפיתוח של ישראל ושערי החליפין של המטבע שלה ימלאו תפקיד מכריע בכלכלה הפלשתינית. גם היבטים כלכליים נוספים מצויים לפי הסכם הביניים בשליטה מוחלטת של ישראל, כמו למשל סחר החוץ והתעשייה.

להנהגת הדגם הישראלי של חברה קפיטליסטית בשטחים הפלשתיניים עלולות להיות רק תוצאות הרסניות. בהעדר מבנה דמוקרטי ות"ג נמוך מאוד, הנהגת משטר כזה והשתלבות, כפי שמוצע על-ידי אוסלו, עלולה רק להפוך את השטחים שבשליטת הרשות הפלשתינית למשכנות העוני של ישראל. דוגמה מצוינת להתפתחות זו נראית כבר במחסום ארז, אזור החיץ בין ישראל לרצועת עזה. הישראלים פתחו שם פארק תעשייתי, בברכתם של האמריקנים ושל האיחוד האירופי. ובל יטעה אתכם השם: זהו קו ייצור שבו כל הפועלים הם פלשתינים וכל המעבידים – ישראלים, הנהנים מהשכר הנמוך מאוד שהם משלמים לעובדיהם. לישראל יש חזונות נוספים על פארקים כאלה בגבול בינה לבין ירדן ובין הגדה המערבית. זוהי הסיבה שהתעשיינים הישראלים רואים את עצמם כמשתייכים למחנה השלום. זהו רק אחד ההיבטים של

⁶ "מדד השלום", שמדד את התמיכה הכללית בתהליך שלום, הגיע לשיאו אחרי רצח רבין – 73.1%, אבל אחרי גל התקפות הטרור במרכז זים העירוניים של ישר-אל, ירד שיעור התומכים ל-58.1% – השיעור הנמוך ביותר, ואחר כך נשאר יציב, בין 58% ל-62%. כל העיתונות היומית עוקבת אחרי מדד זה מאז 1994.

⁷ ההודעה על ההסכם פר-רסמה ב-25 בינואר 1997.

⁸ הארץ, 28 בינואר 1996.

⁹ ההסכם הכלכלי בין ישראל לאש"ף (איגוד לשכות המסחר בישראל, תל-אביב, 1994).

הקפיטליזציה של תהליך השלום, והיבט נוסף הוא התמיכה הניתנת לכך על-ידי מספר פלשתינים שיפיקו תועלת מעסקאות כלכליות כאלה.

הנטל הכפול הזה, של אומללות כלכלית והעדר התקדמות של ממש בחזית הלאומית, עלול אמנם להניע את הפלשתינים להתקומם נגד המציאות שנוצרה אחרי אוסלו, אבל קשה לראות מדוע יתאמצו הישראלים לשנות את המצב הנוכחי. בעיני רובם של תושבי ישראל היהודים השלום מבוסס על היגיון ברזל, שהוצג פעמים רבות על-ידי יצחק רבין, ראש-הממשלה המנוח. לפני אוסלו היו הפלשתינים במצב עלוב מאוד, ועכשיו מציעים להם שיפור. נוסחה לא כל כך מרשימה, אבל עדיין ניתן להגדיר אותה כ"נוסחת $N+1$ ", כאשר N הוא המצב הקודם, ו-"1" הן עזה, יריחו ורמאללה המכוסות בדגלים פלשתיניים ותחת שמירה של שוטרים פלשתיניים. "1" היא רשות לא-דמוקרטית ששירותי הביטחון הפלשתיניים שלה תפסו את מקום הכיבוש הישראלי. אבל זהו שלום בעיני רוב הישראלים. בתקופת נתניהו הוא אפילו שלום טוב יותר, לאחר שהחמאס חדל כמעט לפוצץ פצצות במרכזים העירוניים של ישראל. בעיני רוב הישראלים, שלום הוא הביטחון האישי שלהם, ואוסלו – התהליך – רק שיפר אותו, עד עכשיו.

המצב שונה בצד הפלשתיני. אי-שביעות הרצון של הפלשתינים מהתקדמות תהליך אוסלו עוררה כבר ב-1995 התמרמרות והתנגדות שסיכנו את כל תהליך השלום. בחירתו של נתניהו החריפה את ההתפכחות מאשיות ואת אבדן האמון בתהליך השלום, למרות התחייבותו לקיים את הסכמי אוסלו ופינוי חברון (מהלך שממשלת העבודה לא העזה לעשות). בספטמבר 1996 תורגמה תחושת הייאוש הזאת להתקוממות גלויה, אחרי פתיחת המנהרה מתחת להר-הבית. זו היתה התקוממות מוגבלת, אבל מאז היא חוזרת על עצמה בכל פעם עקב הקיפאון במשא-ומתן ועקב מדיניות ההתנחלות של ישראל בירושלים.

אחת התוצאות האפשריות של כל זה היא התפשטות של אינתיפאדה-זוטא להתקוממות כללית. אבל לטעמה של הרשות הפלשתינית אין הרבה היגיון, או רצון, לנקוט מדיניות מעין זו. התרחיש הסיביר יותר הוא היכולת של ממשלת אחדות לאומית, שתקום בישראל בעתיד, לסכם סופית את עמדתה של ישראל כתכתוב לפלשתינים, על בסיס "נוסחת $N+1$ ". החלטה כזאת תוביל – או לא תוביל – להתפרצות אלימה. אנו עוסקים כאן בהשלכות הרחבות יותר של המציאות, כפי שהיא נראית עכשיו, ובהתחשב באפשרות שלפלשתינים אין די כוח לשנות את המצב מיסודו.

בחלקו השלישי והאחרון של המאמר נבחן אפוא את עתידו של השלום הזה, בעזרת תרגיל אקדמי השואב השראה מסוציולוגיה פוליטית. זהו ניסיון תיאורטי להציג את המגמות האפשריות של המציאות שנוצרה אחרי אוסלו, על-ידי הצבעה על תהליכים ארוכי-טווח שבסופו של דבר יערערו, לדעתנו, את המצב הנוכחי, או את הקיפאון, בצורה שתסתור הן את חזונם של אלה שעמדו מאחורי מסמך אוסלו והן של השותפים הנוכחיים לתהליך אוסלו. אין זה תרחיש "יום הדין", של מלחמה ואלימות, אם כי גם הן, כמובן, התפתחויות

אפשריות. הניתוח שלנו עוסק יותר בחוסר יכולתם של המבנים הפוליטיים הקיימים לשאת בנטל הפיצול החברתי והתרבותי בחברה הפלשתינית ובחברה הישראלית – חוסר יכולת שהושגה בחייהם של היהודים ושל הפלשתינים זמן רב לפני אוסלו. היא היתה חלק מהמבנה הפוליטי שנכפה על המזרח התיכון על-ידי המעצמות המנדטוריות אחרי מלחמת-העולם הראשונה, ואשר שונה – במקרה של ארץ-ישראל – עקב תוצאות מלחמת העצמאות ב-1948, ופעם נוספת – בעקבות מלחמת ששת הימים.

זהו חוסר יכולת המתבטא במתח הגובר בין התבניות של המדינה וטבעה, מצד אחד, לבין המרקם החברתי והתרבותי של החברות, מצד שני. מתחים אלה היו רדומים ונשלטים עד תחילת הכיבוש הישראלי. מאחר שאוסלו אינה שמה קץ לכיבוש, התפרצותם של המתחים האלה נמשכת בעצמה גדלה והולכת מאז אוסלו, והיא עלולה להימשך גם בעתיד הנראה לעין.

מציאות דו-לאומית ורב-אתנית מול מיתולוגיות לאומיות

תיאור הבא הוא תרחיש חברתי-פוליטי אפשרי, אם כי בשום פנים לא בלעדי, העלול להתפתח ממציאות אוסלו, שייבחן בעזרת הגדרות מקובלות של מרכז ושוליים חברתיים.

הטיעון העיקרי הוא שהמציאות שנוצרה אחרי אוסלו מאופיינת על-ידי שני תהליכי פירוד. הראשון הוא המתח הגובר בין המרכז לשוליים עד לנקודה המהווה סכנה חמורה לשלמותה של מדינת האומה היהודית, ועמה גם לאוטונומיה הפלשתינית, הנמצאת עדיין בחיתוליה. את השבר הזה ניתן למנוע על-ידי אימוץ מבנה פוליטי ופלורליסטי רופף יותר, או – מה שסיביר יותר – על-ידי מבנה פוליטי דיקטטורי יותר. האפשרות השנייה היא טשטוש הזהויות ההגמוניות הקולקטיביות של הישראלים ושל הפלשתינים כאחד. ערפול שיערער את סמכותן של ישראל ושל הרשות הפלשתינית, ועלול להוביל גם למבנים רב-תרבותיים יותר, או – מה שסיביר יותר – לתגובה דיקטטורית מצד השלטונות.

המרכז החברתי הוא המקום שבו מתגבשת המערכת העיקרית של ערכים, סמלים ואמונות של החברה בכללותה. האליטות הן חלק בלתי-נפרד מהמרכז הזה, והן מיוצגות על-ידי המרכז הפוליטי – הציר המרכזי של המרכז החברתי. המרכז החברתי הוא המקום שבו נולדות אידיאולוגיות לאומיות ודוקטרינות פוליטיות, המהוות פרשנות הגמונית של המציאות שאומצה על-ידי האליטות, והופצה בדרכים שונות בשאר חלקי החברה. פרשנות שלטת זו חייבת לדור בכפיפה אחת עם פרשנויות מנוגדות, או לכפות את עצמה עליהן.

הניתוח של המרכז והשוליים הוא ניתוח מקובל למדי במושגים של סוציולוגיה פוליטית. מאז שנות השבעים החלו הסוציולוגים להתרחק מהגישה התיאורית הפונקציונלית, והתרכזו במנגנוני השליטה שמפעיל המרכז כלפי השוליים, ובטיבה העימותי של החברה.¹⁰ גילוי העניין במנגנונים שיקף את השינויים המהירים

¹⁰ Edward Shils, 'Center and Periphery', in E. Shils (ed.) *Center and Periphery: Essays in MacroSociology*, (Chicago, 1975); and Anthony Giddens, *New Rules for Sociological Method: a Positive Critique of Interpretative Sociology*, (London, 1978); and Robert Collins, *Conflict Sociology: Towards an Explanatory Science* (New York, 1975).

בכוחם של אלה השולטים במרכז. דומה היה שהם שולטים בכל תחומי החיים: עיסוק, מידע, כספים ותרבות. מאגרי עצמה אלה שימשו לגיבוש זהויות מלמעלה, עבור הציבור בכללותו.¹¹

גוף פוליטי כמו מדינה ייקלע לתהליך של התפרקות כאשר קוראים תיגר על הסמכות של המרכז בכל תחומי החיים הנזכרים. אם נאמץ לעצמנו את נקודת-ראותו של גראמשי, נוכל לציין שיש חשיבות לא רק לאתגר הפוליטי והכלכלי המובן מאלין, אלא גם לאתגר התרבותי. אתגר תרבותי מטיל ספק בהגמוניה של האליטות שבמרכז. הגמוניה זו שואבת לגיטימציה מברית תרבותית בין המרכז לשוליים.¹² הברית מתבטאת בדבקותם של האינטלקטואלים, בעלי המקצועות החופשיים, הקפיטליסטים בעלי העצמה והמדג הדתי, בהשקפה תרבותית משותפת לגבי החיים. אם הברית הזאת נחלשת, סמכותו של המרכז בכללותו, והלגיטימציה שלו, או לפחות של המרכז הפוליטי שבתוכו, נשחקות מאוד. המתחים התרבותיים אינם נוצרים בחלל ריק. הם קשורים לחוסר שיוויון כלכלי ולתסכולים חברתיים. מתח מסוים הוא דבר נסבל, כמובן, אבל ספק כמה זמן תוכל חברה לעמוד במאבקים מתמידים, הניזונים מהעדר ברית תרבותית.

אחד הגורמים הממתינים בחברות המודרניות, המקל על המתחים האלה, הוא ההשתייכות הכפולה של האליטות לקבוצות המקצועיות והאידיאולוגיות שלהן. הן מביאות אתן אפוא אל המשחק החברתי פרשנות של המציאות שגובשה על סמך ניסיון המקצועי. פרשנות זו אינה ניזונה רק מהשתייכות פוליטית, אתנית ודתית, אלא בעיקר ממצאות מסוימת במקצוע מסוים.

השתייכות כפולה זו מבטיחה איוון ויציבות, כיוון שאנשי המקצוע נקרעים לפחות בין השתייכותם למקצוע לבין תחומי השתייכותם האחרים (מפלגות, תנועות, דת). ההשתייכות המקצועית וההשתייכות האידיאולוגית מאזנות זו את זו, מתוך דבקות בכללים המסדירים את הסדר החברתי.

המציאות שנוצרה בישראל אחרי אוסלו היא מקרה של מדינה המאבדת את האיוון ששרר בה בין אידיאולוגיות מקצועיות וקבוצתיות (המבוססות על השקפות דתיות, אתניות או לאומיות). מסתמן פער הולך וגדל, עד כדי נתק מוחלט, בין הקבוצות המקצועיות בקרב האליטות לבין הקבוצות האידיאולוגיות במרכז הפוליטי. קיטוב השתייכויות זה בישראל שוחק את הסדר החברתי. מבנים אידיאולוגיים נוקשים, כמו למשל קבוצות אתניות, תרבותיות ודתיות, תופסים את מקומן של השתייכויות מקצועיות מעורפלות יותר. כל קבוצה נוהגת לפי מערכת כללים משלה ולפי פרשנות משלה לסדר החברתי. רוב מלחמות האזרחים פרצו כאשר נוצר שסע כזה.¹³

תהליכי התפוררות אלה של הסדר החברתי קיבלו תאוצה אחרי כיבוש הגדה המערבית ורצועת עזה. הטלטלה שחולל האירוע הולידה זהויות קבוצתיות המבוססות על לאומיות רומנטית, על משיחיות קנאית ועל אתניות דתית. התהליכים החלו בהתנתקותו של עולם המתנחלים מן הסדר החברתי ומהכללים שהיו נהוגים בחברה הישראלית לפני 1967. הם נמשכו בקצב מואץ של צמיחה כלכלית שהתבססה על ניצול עבודה זולה

¹¹ Baruch Kimmerling, 'Boundaries and Frontiers of the Israeli Control System' in B. Kimmerling (ed), *The Israeli State and Society*, (New York, 1989), pp. 237-264.

¹² Antonio Gramsci, *Selected Notes from the Prison* (trans. and ed. Q. House and G. Nowell-Smith), (London, 1971).

¹³ מיכל יניב, בתזה לתואר דוקטור שבחנה את הסיבות למלחמות אזרחים, גורסת כי קיומם של מספר רב של שטחים אנכיים עמוקים ופזורים חופפים מגבירה את הסיכוי להתפרצות של מלחמת אזרחים ולהתפוררותן של מדינות: "מסכסוך למלחמה: מחקר השוואתי של התנאים להתפרצותן של מלחמות אזרחים" (תזה לתואר דוקטור, אוניברסיטת חיפה, 1994).

¹⁴ בנדיקט אנדרסון מגדיר הומוגניזציה תרבותית כאחד מתפקידיה העיקריים של הלאומיות. ראה: B. Anderson, *Imagined Communities* (London, 1991) pp. 36-46.

מהשטחים, ויצרה בחברה קיטוב חריף יותר בין אלה שיש להם לאלה שאין להם. המתאם בין הרקע האתני למצב החברתי-פוליטי חיזק את זהויות הקבוצתיות המבוססות על מודעות מעמדית ואתנית. הדבר בלט במיוחד בנוגע ליהודי צפון-אפריקה.

הכיבוש חיזק את הזהות הפלשתינית גם בקרב ערביי ישראל וחייד את תחושת הניכור שחשים יהודים חילוניים כלפי כל צורה של "טובת הכלל" (במובן הרפובליקני) שצריך לשתף בה חרדים, ספרדים, פלשתינים ומתנחלים. נוסף על כך, אבל לא כתוצאה ישירה מהכיבוש, פיתחו שלוש קבוצות נוספות זהות משלהן, והוסיפו את משקלן לקריאת התיגר הכללית על הברית התרבותית בישראל ועל שילוב המרכז והשוליים. אלה הם היהודים (והלא-יהודים) שעלו מברית-המועצות המתפוררת, היהודים (והלא-יהודים) שעלו מאתיופיה, והעובדים הזרים. אלה האחרונים הגיעו לארץ מפני שהישראלים שואפים להחזיק בשטחים מבלי לספק תעסוקה נוספת לפלשתינים, ובה בעת להמשיך ולקיים חברת שפע. העולים מברית-המועצות לשעבר ומאתיופיה עלו ארצה מסיבות שאינן קשורות לכיבוש, אבל הם השתלבו היטב במבנה המתפורר של מה שהיה פעם מרקם חברתי ופוליטי לכיד יותר.

משמעותה של הציונות בעבר היתה שקיימת זהות-על, המבטלת את כל הזהויות האחרות, ומשאירה מקום למערכת יחסים דיאלקטית נורמלית בין קבוצות מקצועיות הדואגות לעצמן, אבל גם לחברה בדרך כלל. הציונות נועדה גם לצקת בסיס תרבותי שעליו יוקמו הבריתות בין המרכז לשוליים. פיצולה של זהות-על זו לתת-זהויות הוא התמוטטות הציונות כתרבות המושלת בכיפה.¹⁴ תת-זהויות אלה הן לעתים זהויות נגדיות, או לכל היותר זהויות משלימות. אבל חשוב מכך שהן, ולא זהות-העל, שולטות בהתנהגות הקולקטיבית והאישית במרכז ומסדירות אותן, ובייחוד במרכז הפוליטי, וכן בשוליים – כלפי המרכז. זהויות נגדיות אלה עשויות למצוא לעצמן ביטוי במפלגות פוליטיות, ולשאוב סיפוק חלקי ממילוי תפקיד במרכז הפוליטי, אבל אין בכך די. כוח במרכז הפוליטי, שאינו מקבל השלמה מכוח במרכז החברתי הכללי, מצביע על חוסר יכולת להשפיע על הכיוון של המדינה, על חלוקת משאביה ועל אופייה, מעבר לכאן ולעכשיו.

האליטות המקצועיות אינן נגישות לקבוצות אלה: הן קיבלו ייצוג במרכז הפוליטי, אבל אין הן מצליחות לחדור לאליטות המקצועיות והאזרחיות כנציגות של קבוצות. הן צריכות לחדור למקומות אלה, מפני שבעיני רבות מהן, חזון ההצלחה הוא חזון מוחלט, כלומר, ההיסטוריה לימדה אותן שרק שליטה מוחלטת יכולה לחולל את השינוי הנכסף במצבן, כקבוצה. לפיכך, אם רוצים ליצור קשר בין אופייה של המדינה לבין פתרון למצוקה של קבוצה מסוימת, צריך יותר מאשר ייצוג גרידא במרכז הפוליטי. זהו ייצוג מוגבל, ואין לו כל השלכה של ממש על עיצובה המתמיד של המדינה לפי השקפת-עולם תרבותית מנוכרת לשלכם. המבנה התרבותי המנוכר הוא מבנה ציוני המושגת על שליטה יהודית אשכנזית, שאינו מותיר מקום לפירושים שונים של היהדות, כגון אלה הנובעים מרקע אתני, לאומי או תרבותי.

סיכום: טשטוש הזהויות הקולקטיביות

תהליך החיכוך בין המרכז לשוליים בישראל, ובין אליטות פוליטיות ומקצועיות בתוך המרכז עצמו, הוא בבואה של חוסר יכולתם של הישראלים למצוא הגדרה הולמת לקולקטיב הלאומי. המבנה הפוליטי של מדינת ישראל גובש לפני שקולקטיב זה הוגדר. מצוקה דומה מאפיינת את האוטונומיה הפלשתינית. הזהות הקולקטיבית המטושטשת היא תוצאה ישירה של שלושים שנות כיבוש. ערפול זה יוצר מתחים בלתי-נסבלים בין המבנה הארגוני של המדינה לבין המבנה החברתי שלה. המבנה הנוכחי של מדינה (ישראל) – אוטונומיה (פלשתינית) שנכפה על המרקם החברתי בשטח שבין הירדן לים התיכון, אינו גמיש דיו כדי לספוג את המתח הזה. זהות קולקטיבית ניתן להשיג מתוך שלמות טריטוריאלית של חברה.¹⁵

ההגדרות הטריטוריאליות הן גורם המשתנה ללא הרף בחייהן של שתי החברות, בקצב מהיר כל כך, עד שההיסטוריונים מתקשים לשרטט את הגבולות הנוזלים בין ישראל לפלשתינן. כאשר הקולקטיב הטריטוריאל אינו יציב, סמכותו של המרכז נחלשת. ציבור המתנחלים מרחיב את שטחה של המדינה מעבר לגבולותיה, והפלשתינים בישראל מקיימים מערכת יחסים סבוכה עם הפלשתינים בגדה המערבית וברצועת עזה, הקוראת תיגר על עיצוב הגבולות, בדומה למצבם האזרחי המערפול של הפלשתינים בירושלים המזרחית. החלוקה האבסורדית של השטחים הפלשתיניים לשטח א', ב' ו-ג', שכל אחד מהם מגדיר רמה מסוימת של אוטונומיה מול השלטון הישראלי, רק מטעים עוד יותר את הטיעון שלנו שאין מקום לזהות קולקטיבית המבוססת על שלמות טריטוריאלית.

טשטוש הקולקטיביות הטריטוריאלית בצד הפלשתיני נובע במידה רבה מהתפלגותם של הפלשתינים למרכזים גיאוגרפיים שונים אחרי 1948. אין מרכז טריטוריאלית בקבוצה כלשהי שלא העתיק את המרכז הפוליטי שלו מבירה ערבית אחת למשנה. המעבר האחרון לעזה לא זכה להכרה וללגיטימציה מצד קבוצות הממשיכות להפעיל את תוניס, את דרום לבנון ואת דמשק כמרכזים חלופיים. מצב זה מאפשר לקבוצות פלשתיניות שונות, המתגוררות במקומות גיאוגרפיים שונים, להחליט כל אימת שיעלה על דעתן אם הן מהוות חלק מהקולקטיב או לא. ההחלטה היא בדרך כלל פועל-יוצא של הסיפוק או האכזבה של קבוצה מסוימת מהקו הפוליטי שנוקט המרכז הפוליטי. כאשר אנשי אש"ף שנשארו בתוניס, בראשותו של פרוק קדומי, או הזיתות הסירוב בדמשק, מוציאים את עצמם מן הקולקטיב הטריטוריאלית, הם לא רק שוללים מהרשות הפלשתינית כל זכות להתערב בענייניהם, אלא גם מזכירים לרשות עד כמה מוגבלת סמכותה הפלשתינית (וזה כל עוד ימשיך אש"ף לראות את עצמו כנציגן היחיד של קהילות הפליטים). זוהי הסיבה שאש"ף מאפשר, עד היום, מראית-עין של ייצוג לכל ארגון פלשתיני בעולם.

קולקטיב ניתן להגדרה גם על-פי אזרחות. הרשות הפלשתינית אינה יכולה, כמובן, להעניק אזרחות, אבל היא כוללת – על דרך השלילה – כל מי שהישראלים אינם מכירים בו כאזרח. אבל בין אזרחים אלה ישנה גם חלוקה פנימית. יש כאלה העובדים עבור הרשות

הפלשתינית, ויש כאלה החיים תחת שלטונה. הרשות הפלשתינית מעסיקה כיום 70 אלף איש; 40 אלף מתוכם הם שוטרים ואנשי ביטחון. לשוטרים יש מעמד של אזרחים; לכל השאר, לא. האזרחות של עובדי הרשות הפלשתינית מותנית גם ברצונה הטוב של ישראל ובמערכת היחסים הכוללת בין ישראל לרשות (הזכויות שלהם נגלות לעין רק כשהם יכולים להצביע על יחס של כבוד מצד המדינה הכובשת). מעמד האזרחות שלהם מותנה גם בזרימת הכספים מארצות-הברית ומהאיחוד האירופי. זהו בסיס רעוע במיוחד לזהות קולקטיבית הנשענת על אזרחות. זאת ועוד, כל עוד אש"ף אינו מבטל את האמנה שלו, כל מי שנולד לאב פלשתיני זכאי לאזרחות במדינה הפלשתינית העתידית, וגם ביטולה של האמנה לא יגרע מעצמתה של אמונה זו בקרב הפלשתינים.

ניתן לטעון, שבישראל זהות קולקטיבית המבוססת על אזרחות מעורפלת פחות. אבל למעשה היא מעורפלת דויה כדי לקרוא תיגר על שלמות המדינה. האזרחות-בכוח הישראלית המוענקת לכל יהודי בעולם, מצד אחד, והאפליה כלפי מיליון אזרחים פלשתינים, בקירוב, בישראל, גורמת לכך שהזהות הקולקטיבית אינה ברורה, במקרה הטוב, או לא קיימת כלל, במקרה הגרוע. להגדרת אזרחות יש תוקף ניכר כל עוד היא פונקציונלית: כלומר, היא תקפה אם היא חלה על רוב האוכלוסייה במדינה כלשהי. אבל כאשר האזרחות מפוצלת בצורה מקוטבת כל כך, היא הופכת מבסיס בונה ומשותף לשטע מרכזי במבנה החברתי של המדינה.

דרך אפשרית נוספת לרכישת זהות קולקטיבית היא על בסיס לאומי. הזהות הלאומית עולה בקנה אחד, חלקית לפחות, עם הזהות האזרחית.

במקרה של הפלשתינים, המבנה הפוליטי הקיים רחוק מלייצג – מכל היבט שניתן להעלות על הדעת – את הזהות הלאומית הקולקטיבית של הפלשתינים. הקבוצות הפלשתיניות בשוליים הקוראות תיגר על המרכז, נהנות מכוח מפורר, מאחר שאוסלו לא השכילה להתמודד עם בעיותיה של מחצית הקהילה הפלשתינית בעולם.

הלאומיות היהודית בישראל מוגדרת על-פי ההשתייכות לדת היהודית: חילוניות, כיתתיות, אמונה וקיומן של קהילות לא-יהודיות אינן מאפשרות להגיע לשום הגדרה מוסכמת של הישראליות.

הכיבוש העלה אל קדמת הבימה את המצוקות הללו, הן בחברה הישראלית והן בחברה הפלשתינית. התוצאה המובנת מאליה היתה הופעת מרכזים פוליטיים וחברתיים חלופיים, שצצו כפטריות אחרי הגשם. בצד הישראלי אין זו תופעה חדשה: ליסק והורוביץ תיארו את התהליכים האלה כבר בתקופת המנדט.¹⁶ עם זאת, ההבדל הוא שמרכזים חלופיים אלה פעלו כמתווכים, וסייעו לשמור על יציבות החברה. בתקופת הכיבוש לא היה למרכזים חלופיים אלה כל תפקיד של תיווך. מרכזים אלה, כמו ההסתדרות וסולל בונה, למשל, נעלמו כמעט כליל כמרכזים. בהשוואה לרשת "אל המעיין",¹⁷ ולמרכזי החינוך של התנועה האיטלמית, אפשר לראות בהם מרכזים המשתפים פעולה עם המדינה. המרכזים החדשים עמידים בפני שיתוף-פעולה בטווח הארוך, אבל אינם יכולים לעמוד בפני כפייה. המדינה עדיין מחזיקה באמצעים האלימים היעילים והחזקים ביותר לאכיפת שלטונה. המרכז העיקרי

¹⁵ Baruch Kimmerling, 'Between the Primordial and Civil Definitions of the Collective Identity: "Eretz Israel" or the State of Israel' in E. Cohen, M. Lissak and U. Almagor (eds), *Comparative Social Dynamics: Essay in honor of N. S. Eisenstadt*, (Boulder, 1985).

¹⁶ דן הורוביץ ומשה ליסק, מיישוב למדינה: יהודי ארץ-ישראל בתקופת המנדט כקהילה פוליטית (תל-אביב, 1977).

¹⁷ "אל המעיין" היא הקרן העיקרית המממנת את מערכת החינוך של שייס.

הוא עדיין המרכז שבו מחלקים את המשאבים הכלכליים, מוסרים מידע או מסתירים אותו. אבל אין זה עוד המקום שבו מחושלת זהות קולקטיבית, ושוב נקבעים הטעמים והאוריינטציות התרבותיות. ללא היכולת לאכוף הגמוניה והומוגניות תרבותית, אין כמעט תקווה למבנה דמוקרטי. מיסודה של המדינה היהודית היה כזה, שהיא השאירה מרחב למערכת יחסים דיאלקטית בין האליטות המקצועיות, אבל לא לשיגושיח בין קבוצות תרבותיות או אתניות שונות. הציונות, מעצם הגדרתה, לא הכירה בקיומה של מציאות רב־פנית כזאת. זהות התרבותית של האליטה השלטת, האשכנזית במהותה, תאמה את הזהות הלאומית החזויה. כישלוננו של חיזוי זה הזדקר לעין אחרי הכיבוש, אבל לא בגללו. כבר קודם לכן, זמן רב לפני 1967, התנהל תהליך חברתי וכלכלי שקרא תיגר על הפרשנות הציונית של המציאות. במובנים רבים, הכיבוש הוא ציון דרך, יותר מסיבה, להתפוררותה של החברה הישראלית; אבל כפי שצינתי לעיל, הוא היה ציון דרך ששימש גם וזו. הוא החל בהתארגנות עצמית פוליטית של קבוצות שוליים ושל מרכזים חלופיים. הכיבוש חשף נקודות מפגש חדשות לבריתות בין קבוצות השוליים השונות, אבל לא בריתות שיהיו חזקות דיין כדי לתפוס את מקום המרכז הפוליטי, או אפילו לרענן אותו, אלא רק לקטב אותו מבפנים, ואם לא יצליחו – ליצור ניכור בינו לבין מספר גדל והולך של קבוצות בחברה.

אצל הפלשתינים, הרשות הפלשתינית הוקמה בצורה כזאת שהיא יכולה לשתף פעולה בקלות עם מרכזים חלופיים מובהקים, או להשמידם בו במקום. אבל טשטוש

¹⁸ שני מונחים אלה הוצעו על־ידי סמי סמוחה. הראשון היה דעה ב־קורתית יותר על הדמר קרטיה הישראלית, שסמוחה החליף אותו באפיון חיובי יותר – דמוקרטיה אתנית. ראה: Sammy Smooha, *Israel: Pluralism and Conflict* (London, 1978), p. 6; and 'Minority Status in an Ethnic Democracy: The Status of the Arab Minority in Israel', *Ethnic and Racial Studies* 13/3 (July 1990), pp. 389-413.

זהות הקולקטיבית מאפשר למרכזים חלופיים חזקים לפעול מחוץ לשטחי הרשות הפלשתינית. אם כי עד כה המרכזים האלה לא הצליחו להציג חזון חלופי שימשוך אליו קבוצות שונות המתגוררות בשטחי הרשות הפלשתינית, או שיוכלו לשמש בסיס תרבותי משותף שעליו יוכל להיווצר שיתוף־פעולה בין אליטות מקצועיות ופוליטיות.

לסיכומו של דבר, אם נרצה להשקיף על המצב שנוצר אחרי אוסלו דרך עדשה סוציולוגית מקובלת למדי, דומה שנצליח להבחין במספר מגמות התפוררות חזקות הפועלות בשתי החברות. על־ידי הנצחת הכיבוש, אוסלו מטעימה עוד יותר את הכשל של המבנה הפוליטי. נראה שהאמצעים המקובלים לליכוד חברה – פוליטיקה אמונית, שיתוף־פעולה, שליטה, וכדומה – לא יצליחו מול מגמות אלה. זהו מודל להתפוררותן של שתי מדינות־אומה – האחת קיימת כבר, והשנייה נמצאת בהתהוותה. אפשר לבלוס את התהליך על־ידי הרפיית המבנה הפוליטי – תרחיש אוטופי למדי בהתחשב במאזן הכוחות הנוכחי, או – מה שסביר יותר – על־ידי חיזוק המבנה והידוקו, כלומר, הפיכתו לדיקטטורי יותר.

דיקטטורה בשני הצדדים היא אפשרות, כל עוד דיקטטורות מחזיקות מעמד באזור כמו המזרח התיכון. המבנה הדמוקרטי, ואפילו לפי גרסתו הישראלית המיוחדת (בין שזו דמוקרטיה של "עם אדוניים" או דמוקרטיה אתנית¹⁸) אינו כשיר לשאת את מעמסת המצב שנוצר אחרי אוסלו – כיבוש בסגנון חדש ומרקם רב־פני של החברה החיה בין הירדן לים התיכון ■

אין לך אויב נחרץ יותר של האמת מן העובדות

סרוונטס